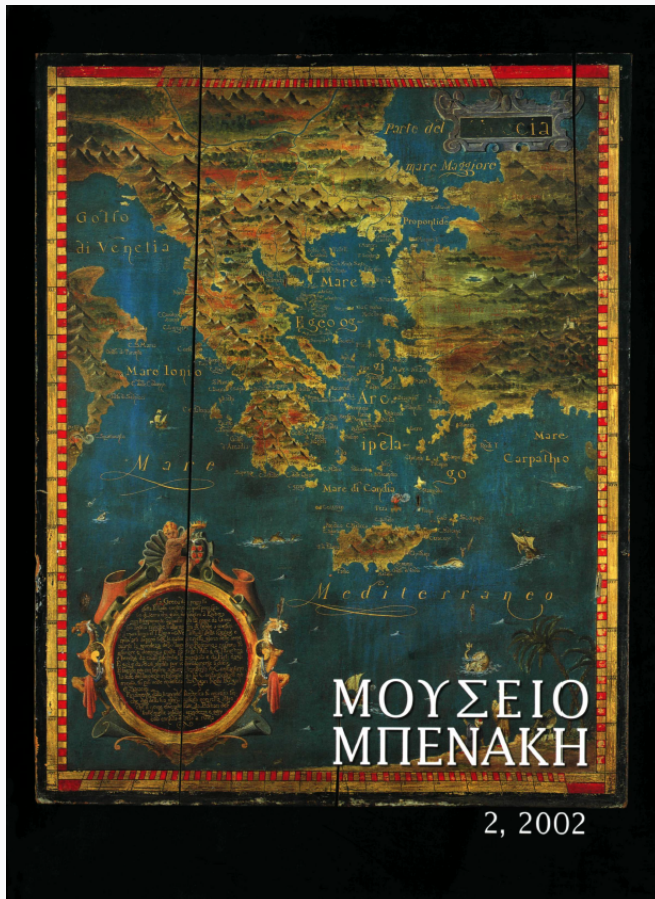

Μουσείο Μπενάκη

Τόμ. 2 (2002)

Ο Ισαάκ Σαπόρτα και τα ζωγραφικά του

Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη

doi: [10.12681/benaki.18200](https://doi.org/10.12681/benaki.18200)

Copyright © 2018, Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καρδαμίτση-Αδάμη Μ. (2018). Ο Ισαάκ Σαπόρτα και τα ζωγραφικά του. *Μουσείο Μπενάκη*, 2, 193–200.
<https://doi.org/10.12681/benaki.18200>

Ο Ισαάκ Σαπόρτα και τα ζωγραφικά του

Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑΣ ΙΣΑΑΚ ΣΑΠΟΡΤΑ πέθανε τον Νοέμβριο του 1998 στην Ατλάντα όπου ήταν εγκατεστημένος από το 1948 (εικ. 1-2). Γεννημένος στον Βόλο στις 19 Απριλίου 1910, ο Σαπόρτα έζησε και πέρασε τα παιδικά του χρόνια στην Ελλάδα: «*Η μητέρα μου ήταν από τα Γιάννενα –διηγείται ο ίδιος– όπου υπήρχαν Εβραίοι από τον καιρό προ Χριστού. Ο πατέρας μου, η οικογένεια του πατέρα μου, από το 1500 φαντάζομαι ήταν στη Θεσσαλονίκη. Η οικογένεια του πατέρα μου ήταν Σεφαρδίτες, Εβραίοι της Διασποράς που τους πήραν οι Ρωμαίοι το 78 μ.Χ. και τους πήγαν στην Ισπανία, όσο μπορούσαν πιο μακριά από την Παλαιστίνη*».¹

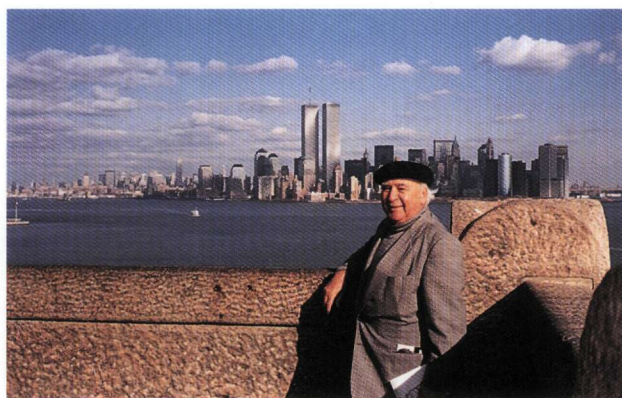
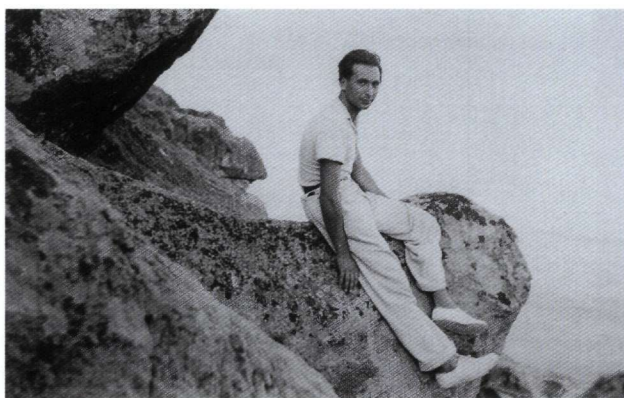
Το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνει του διαμορφώνει την πολύπλευρη προσωπικότητά του. Η γιαγιά του από την πλευρά του πατέρα του, Σπανιόλα, του μιλά ισπανοεβραϊκά, οι γονείς του ελληνικά, η Γαλλίδα γκουβερνάντα γαλλικά. Στα 12 του χρόνια τον στέλνουν να ολοκληρώσει τις σπουδές του στον αδελφό του στη Δρέσδη. Εκεί θα πάρει και το δίπλωμα του αρχιτέκτονα το 1932: Αθήνα, Παρίσι, Δρέσδη, Βαρκελώνη, Μαδρίτη, Βερολίνο, Μιλάνο. Στην Αθήνα θα γνωριστεί με τον Α. Δραγούμη, τον Τ. Μάρθα, τον Γ. Κοντολέοντα, τον Ι. Δεσποτόπουλο, τον Στ. Παπαδάκη, τον Π. Καραντινό, το Ν. Γκίκα, τον Β. Δούρα· στο Παρίσι με τον Le Corbusier· στη Δρέσδη με τη Mar Wigman, τον Martin Wagner· στη Βαρκελώνη με τον Torres Clavé και τον José Luis Sert· στο Βερολίνο, τον Mies van der Rohe, τον Mendelsohn, τον Gropius· στο Μιλάνο τον Terragini, τον Pollini, τον Figini, τον Bottoni κ.ά.

Με κάποιους από αυτούς θα δημιουργήσει στενούς δεσμούς φιλίας που θα τον συντροφεύουν μια ολόκλη-

ρη ζωή. Γυρίζει τον κόσμο, ταξιδεύει, γνωρίζει ανθρώπους, βρίσκεται στο κέντρο των αρχιτεκτονικών εξελίξεων. Συνδέεται με ζωγράφους, λογοτέχνες, μουσικούς, αρχιτέκτονες. Στο γραφείο στην Ατλάντα δεκάδες αναμνηστικά, βιβλία, σκίτσα, ακουαρέλες, μικρά λάδια με ζεστές φιλικές αφιερώσεις. Κρατά τα μάτια και την ψυχή του ανοικτά σε κάθε τι όμορφο και καινούριο.

Η κήρυξη του Πολέμου τον βρίσκει εγκατεστημένο στην Αθήνα: «*Κυριακή πρωί άρχισε ο πόλεμος με τη Γερμανία*». Γράφει στο ημερολόγιό του: «*Το περιμένουμε βέβαια αργά ή γρήγορα αλλά όταν άρχισε ομολογώ ότι ξαφνιαστήκαμε κάπως, αυτό δεν μας εμπόδισε όμως να κάνουμε μια πολύ ωραία εκδρομή στην κορυφή της Πεντέλης –παντού άνθη, κατακάθαρη ατμόσφαιρα, έβλεπε κανείς μέχρι Σύρο και Κόθνο, σαν μια γιορτή της φύσεως και ξεχνούσε κανείς ολότελα τον πόλεμο*».² Όμως ο πόλεμος είναι εκεί. Λίγους μήνες αργότερα οι Γερμανοί μπαίνουν στην Αθήνα. Ο Σαπόρτα ζητά να καταταγεί εθελοντής. Δεν τον δέχονται. Έχει ισπανική υπηκοότητα: «*Ποτέ δεν είχα την ελληνική υπηκοότητα. Ποτέ! Είναι μια μεγάλη ιστορία*». Κάνει αίτηση για να την αποκτήσει. Δεν προλαβαίνει.³

Τον Μάρτη του 1943 παντρεύεται τη Νόρα Νεχαμά, κόρη του διάσημου ιστορικού Ιωσήφ Νεχαμά που έχει γράψει την ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Οι διωγμοί των Εβραίων έχουν ήδη αρχίσει. Ο Σαπόρτα αποκτά την πρώτη του ελληνική ταυτότητα: Χρυσόστομος Κονταξής, Έλληνας υπήκοος, χριστιανός ορθόδοξος. Ελληνικές ταυτότητες υπάρχουν έτοιμες και για τη γυναίκα του και το ζεύγος Νεχαμά. Όμως αυτοί δεν θα προλάβουν να τις χρησιμοποιήσουν. Συλλαμβά-

Εικ. 1-2. Ο Ισαάκ Σαπόρτα (1910-1998). Αριστερά, όταν ζούσε ακόμα στην Ελλάδα, και δεξιά στα χρόνια της Αμερικής, κατά τη διάρκεια επίσκεψής του στη Νέα Υόρκη.

νονται και μεταφέρονται σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία. Θα γυρίσουν πίσω 22 μήνες αργότερα, το 1945. Στο διάστημα αυτό ο Σαπόρτα-Κονταξής θα ενταχθεί στην Αντίσταση και θα βγει στο βουνό.

Μετά την επιστροφή της γυναίκας του θα εγκατασταθεί για λίγο στο Φάληρο: «*Διαρκώς είχα φασαρίες και στενοχώριες. Εφορία, απειλή απελάσεως, απώλεια χρημάτων και πάνω απ' όλα ανεργία. Καμιά δουλειά δεν επέτυχε. Κανένα σχέδιο δεν πραγματοποιείται... δίκες, χασούρες, κνηνητό, συκοφαντίες, στρατόπεδα, κίνδυνοι ζωής, εφορίες, για ν' αφήσω κατά μέρος τις ιδιωτικές και προσωπικές εσωτερικές μου ανησυχίες*».⁴

Αποφασίζει να φύγει. Να αρχίσει μια καινούρια ζωή προτού να είναι πολύ αργά. Γράφει στην Αθηναίνα, στο Μεξικό, στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η απάντηση έρχεται από την Αμερική. Το 1947 φεύγει για την Ατλάντα. Εκεί θα αρχίσει μια καινούρια ζωή. Θα εργαστεί, θα κτίσει, θα διδάξει στην εκεί αρχιτεκτονική σχολή. Θα δημιουργήσει οικογένεια, θα στήσει σπιτικό θα ενσωματωθεί στην τοπική κοινωνία. «*Το σπίτι των Σαπόρτα ήταν διάσημο για την ατμόσφαιρα της αγάπης που επικρατούσε σ' αυτό. Ένα σπίτι για παιδιά και ζαχαρωτά. Ένα σπίτι για ευχαριστημένα κατοικίδια. Ένας κόσμος από φίλους και φιλοξενούμενους, συνεργάτες του Ισαάκ μαύροι (ήταν ο πρώτος λευκός που συνεργάστηκε με μαύρο εργολάβο στην Ατλάντα) Ευρωπαίοι απ' την Ελλάδα, την Τσεχία, τη Γαλλία, μαθητές και μουσικοί συνάδελφοι της Νόρας, παιδιά, Νοτιοαμερικάνοι. Το σπίτι των Σαπόρτα στην 8η οδό ήταν ανοικτό για όλους*».⁵

Τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια

είναι κάτι για το οποίο αξίζει να παλέψει κανείς. Θα ανακατευτεί με την πολιτική συμμετέχοντας στην αντίσταση κατά του Mac Carthy. Θα παλέψει για τα δικαιώματα των μαύρων, θα συνεργαστεί με τον Martin Luther King, θα αγωνιστεί για τη διάσωση του περιβάλλοντος. Κινητοποιείται ενεργά για να σώσει το Piedmont Park, ένα πανέμορφο πάρκο κοντά στο σπίτι του, που προοριζόταν για μονάδα βιολογικού καθαρισμού. Από την περιπέτεια αυτή του μένει το παρατσούκλι Mr. Piedmont Park. Στις διακοπές ταξιδεύει: Λατινική Αμερική, Πολυνησία, Ευρώπη...

Συχνά επιστρέφει στην Ελλάδα. Εδώ βρίσκονται ο φίλοι του, οι συγγενείς του. Ποτέ δεν ξεχνά τη χώρα που γεννήθηκε. Μιλά και γράφει σε έξι γλώσσες. Όμως πάντα στα ελληνικά γράφει ζεστά, εξομολογητικά, τρυφερά γράμματα στη γυναίκα του κι ας του απαντά εκείνη στα γαλλικά. Και στα μπλοκ των σημειώσεών του, ανάμεσα στα αγγλικά ή στα γερμανικά βρίσκει κανείς κάποιες μικρές φρασούλες στα ελληνικά. Οι πιο δικές του, οι πιο προσωπικές του σκέψεις.

Δύο μόλις χρόνια πριν πεθάνει είχε έρθει για ένα τελευταίο ταξίδι στην Ελλάδα. Ο Δήμος Βόλου τιμά τον Σαπόρτα. Με την ευκαιρία αυτή δίνει μια απολαυστική διάλεξη για τους σπουδαστές του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Είχα την τύχη να τον γνωρίσω τότε για πρώτη φορά από κοντά. Κουβεντιάσαμε, κουτσομπολέψαμε, γελάσαμε, συγκινηθήκαμε. Με συνεπήρε ο αρχιτέκτονας, με γοήτευσε ο άνθρωπος. Του μίλησα για τα νεογέννητα ακόμη Αρχαία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής του Μουσείου Μπενάκη και του πρότεινα να μας

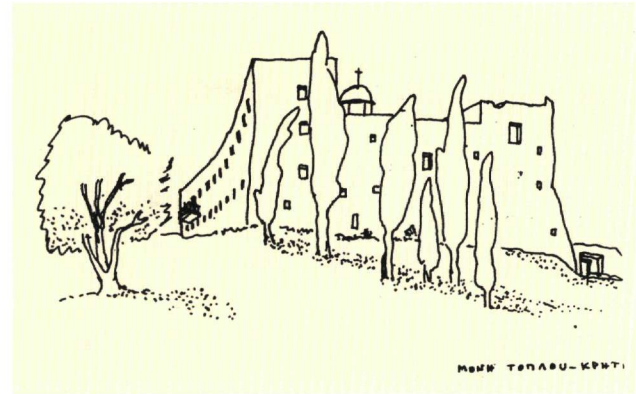

Εικ. 3. Ι. Σαπόρτα, *Γυμνό*.

παραχωρήσει το αρχιτεκτονικό του αρχείο. Ενθουσιάστηκε. Η Σχολή Αρχιτεκτόνων του Georgia Tech, όπου δίδασκε Αρχιτεκτονικές Συνθέσεις για 30 χρόνια, του είχε ήδη κάνει αντίστοιχη πρόταση. Ο ίδιος όμως προτιμούσε να επιστρέψει η δουλειά του στη χώρα που γεννήθηκε και που δεν έπαψε να αγαπά.

Στο λίγο διάστημα που πέρασε μέχρι τον θάνατό του, ανταλλάξαμε κάποια μικρά βιαστικά σημειώματα, κάποιες ευχετήριες κάρτες, όλα από την πλευρά του, γραμμένα πίσω από μικρά σκιτσάκια.

Μετά το τέλος του, ήρθαμε σε επαφή με την κόρη του Μαρία. Μας ζήτησε να πάμε στην Ατλάντα για να παραλάβουμε το αρχείο του πατέρα της. Λίγες μέρες πριν από το Πάσχα του 2000 μαζί με τη συνάδελφο Μαργαρίτα Σάκκα-Θηβαίου φύγαμε για την Ατλάντα. Οι 15 μέρες που μείναμε εκεί θα μείνουν για πά-

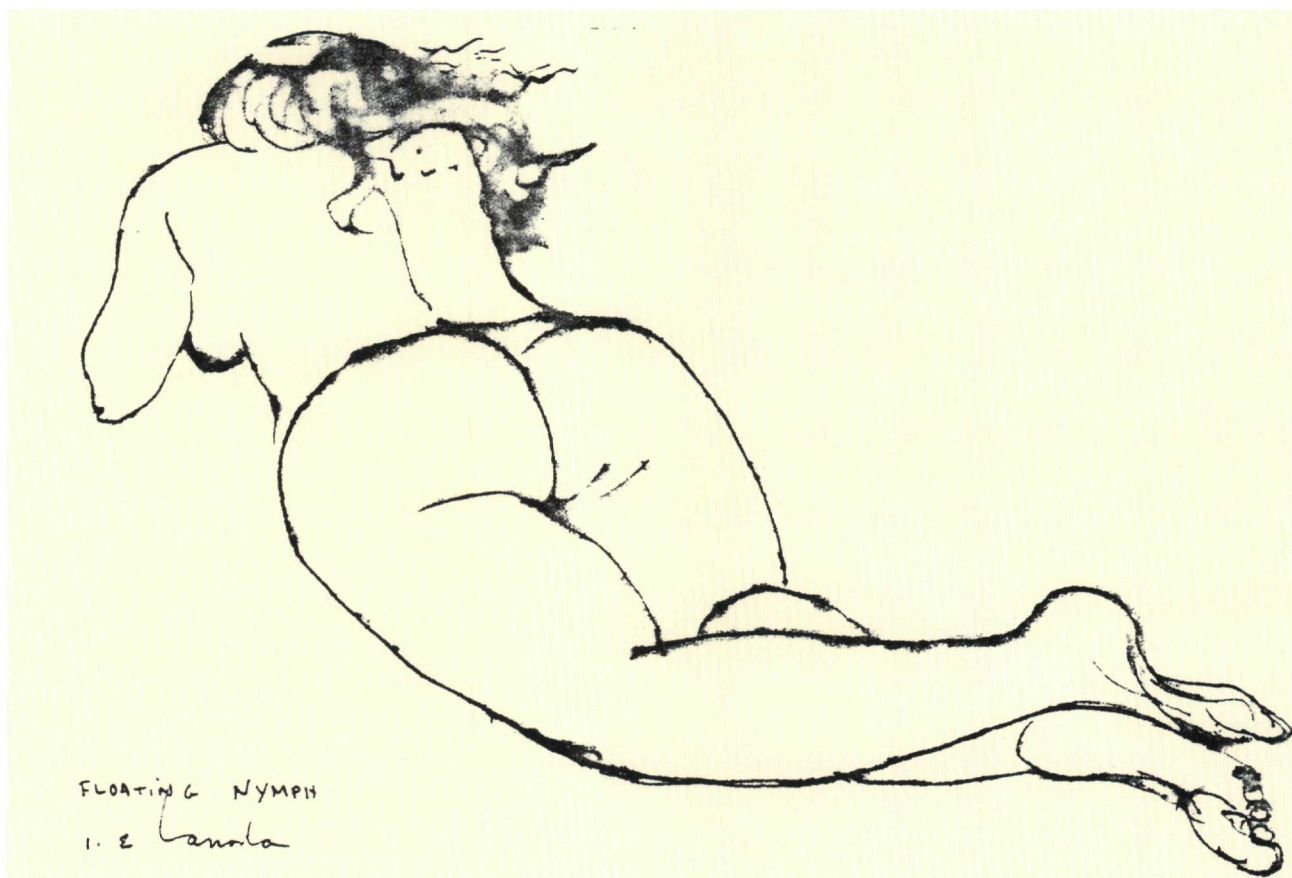

Εικ. 4. Ι. Σαπόρτα, *Μονή Τοπλού, Κρήτη*.

να χαραγμένες στη μνήμη μου. Δεν ήταν η πρώτη ούτε και η τελευταία φορά που παραλάμβανα αρχείο. Αυτή η φορά, όμως, ήταν μία εντελώς ξεχωριστή, μία μοναδική εμπειρία.

Από το αεροδρόμιο της Ατλάντα οδηγηθήκαμε κατευθείαν στο σπίτι του αρχιτέκτονα, όπου και φιλοξενηθήκαμε. Η κόρη του μας εγκατέστησε, μας έδωσε τα κλειδιά κι έφυγε, δίνοντάς μας την άδεια και το δικαίωμα να ψάξουμε, να εντοπίσουμε, να συγκεντρώσουμε ό,τι πιστεύαμε ότι μπορεί να μας ήταν χρήσιμο. Για 15 μέρες ζήσαμε στους χώρους όπου έζησε ο Σαπόρτα και η οικογένειά του, μία ολόκληρη ζωή. Το σπίτι είχε μείνει κλειστό από τον θάνατο της γυναίκας του το 1999 και ύστερα. Οι κόρες του Μαρία και Ελένη είχαν ήδη διαλέξει και αμπαλάρει ό,τι επιθυμούσαν να κρατήσουν. Τα υπόλοιπα ήταν στη διάθεσή μας.

Δειλά στην αρχή, ξεκινήσαμε να ψάχνουμε. Ένιωθα αμήχανη σαν να πραγματοποιούσα κάποιο είδος τυμβωρυχίας. Σιγά σιγά εξοικειώθηκα. Σαν να ζούσα τη ζωή κάποιου άλλου. Το ξύλινο σπίτι με τη μεγάλη βεράντα τη σκεπασμένη με τα λιλά ανθισμένα τσαμπιά της γκλυσίνας, τη βεράντα-χαγιάτι που ο ίδιος είχε προσθέσει στο προϋπάρχον κτίσμα και που παρόμοια δεν συναντούσες σ' ολόκληρη την 8th Street N.E., το καθιστικό με τις φλοκάτες και τη βιβλιοθήκη με τις πρώτες εκδόσεις του Ρίτσου, του Μυριβήλη, του Perilla, του Άρη Κωνσταντινίδη έγιναν για μένα χώροι οικείοι. Τα πρωινά διάβαζα ατελείωτα μπλοκ με αναμνήσεις, αλληλογραφία με φίλους από την Ελλάδα, με τον Wagner, τον Gropius, τον Martin Luther King, την Selma Lagerlöf,

Εικ. 5. Ι. Σαπόρτα, *Floating Nymph* (Αιωρούμενη Νύμφη).

με προσωπικότητες από όλο τον κόσμο.

Σιγά σιγά άρχισα να γνωρίζω την προσωπικότητα του Σαπόρτα. Κάποια στιγμή, πολύ γρήγορα, καταγράφοντας το αρχιτεκτονικό του έργο, ανακαλύψαμε τα ζωγραφικά του. Δεκάδες, εκατοντάδες, χιλιάδες σκίτσα πρωτότυπα και πολλαπλά. Ήξερα από την Ελλάδα ότι ο Σαπόρτα σχεδίαζε, όπως άλλωστε κάθε αρχιτέκτονας. Οι κάρτες που μου είχε στείλει, τα λίγα σκίτσα που εικονογραφούσαν το βιβλίο του *Ισαάκ Σαπόρτα – Επάγγελμα Αρχιτέκτων. Μια αφήγηση ζωής* που είχε επιμεληθεί ο Γιώργος Σημαιοφορίδης και κυκλοφόρησε το 1966 από εκδοτικό οίκο Unlively Books, με είχαν προ-ιδεάσει. Για το υλικό όμως που βρήκαμε στο αρχείο του ήμουν εντελώς απροετοίμαστη.

Ένας τεράστιος αριθμός σκίτσων που προσπαθούμε να ταξινομήσουμε και να κατατάξουμε σε ομάδες στα Αρχεία Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής και κάθε φορά βρισκόμαστε σε αδιέξοδο. «Όταν ανακάλυψε το Xerox έ-

βγαζε χιλιάδες φωτοαντίγραφα για να εξασφαλίσει ότι θα υπάρχουν αρκετά για τις γενιές που θα' ρθουν», λέει ο φίλος του αρχιτέκτονας Joe Amisano.

Σκίτσα με μολύβι, κραγιόνι, μαρκαδόρο, μπικ, στυλό, πενάκι, πινέλο. Σκίτσα μικρά, πολύ μικρά 3 x 5 εκ. σκίτσα, μεγάλα 50 x 70 εκ. Σκίτσα σε ριζόχαρτο, διαφανές, χασαπόχαρτο, χαρτόνι, κανσόν, χαρτοπετσέτες, sous-plats, χαρτί κουζίνας, ρολό τουαλέτας, πιάτα, τασάκια, νάυλον σακκούλες, σε ο,τιδήποτε έβρισκε μπροστά του. Δοκιμάζει, πειραματίζεται με τεχνικές και υλικά. Εκατοντάδες μικρά και μεγάλα μπλοκ που τον συνόδευαν στα ταξίδια του με σκίτσα και σημειώσεις. Στην πρώτη σελίδα πάντοτε το όνομα και η διεύθυνσή του: «Σε περίπτωση που τα βρείτε παρακαλώ να τα επιστρέψετε στον ...».

Μια μικρή ομάδα έργων του, ανήκουν στην περίοδο που έζησε στο Παρίσι και παρακολουθούσε ελεύθερα μαθήματα ζωγραφικής σε ατελιέ. Κυρίως γυμνά. Άλλη

μια ομάδα, δεν πρέπει να ξεπερνούν τα 20, ανήκουν στη δεκαετία του '30. Η τεχνοτροπία τους περισσότερο συντηρητική, αυστηρή.

Αυτοπροσωπογραφία, η μητέρα του, η Καλλιοπίτσα, ο μικρός αγαπημένος του ανιψιός Μωυσής, το δεύτερο παιδί της αδελφής του Μαρίκας που σκοτώθηκε πρόωρα λίγο μετά τον Πόλεμο στα 29 του χρόνια. Πρόσωπα συγγενικά αγαπημένα. «*Βόλος 1930*». Τρία από αυτά ο Ηρακλής, η Ματίνα, και ένα ακόμη ανώνυμο κορίτσι είναι περισσότερο αφαιρετικά. Οι αδρές γραμμές προετοιμάζουν για τη μεταπολεμική περίοδο.

Μερικά ακόμη παλιά αχρονολόγητα σκίτσα. Μια μάνα με το παιδί της. Να είναι η Νόρα με την πρώτη τους κόρη την Ελένη; Μία ηλικιωμένη γυναίκα που ράβει. Τα φυλάει με προσοχή σε ένα φάκελο. «*Σκίτσα παλιά*», γράφει απ' έξω.

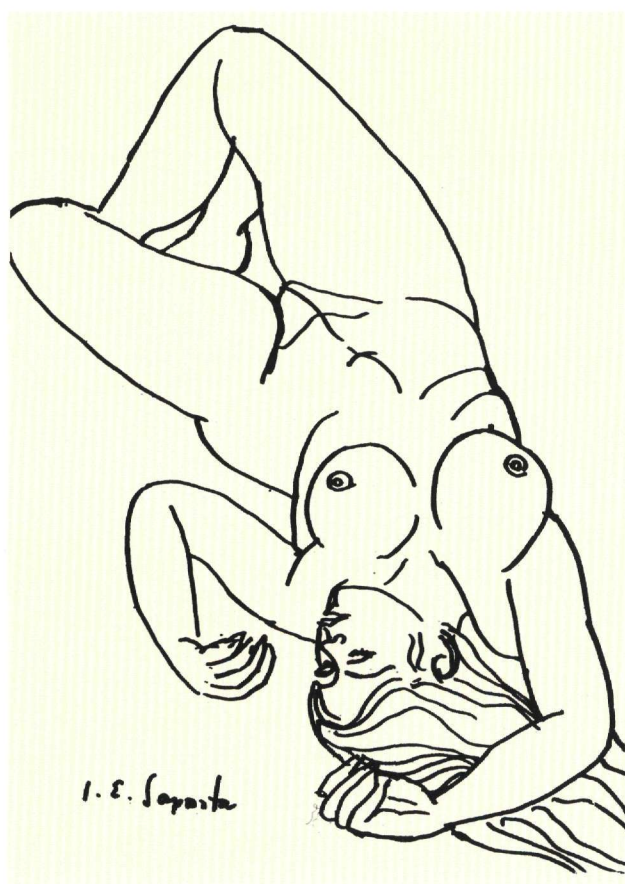
Την υπόλοιπη δουλειά του μπορεί κανείς να τη χωρίσει σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τοπία και γυναικεία γυμνά. Υπάρχουν ακόμη κάποιες μικρότερες ομάδες σχεδίων, ζώα –κυρίως άγρια που σκισάρει μελετώντας τα στο ζωολογικό κήπο–, σκηνές δρόμου και καθημερινής ζωής, πορτραίτα κ.ά. Είναι όμως πολύ μικρός ο αριθμός των σχεδίων που εντάσσονται σε αυτές.

Η γη, η φύση, η γυναίκα είναι τα θέματα που ουγκιούν και απασχολούν τον Σαπόρτα.

Στην πρώτη κατηγορία, τα τοπία, διαπιστώνονται αρκετές διαφοροποιήσεις που ξεκινούν προφανώς από την ίδια την πηγή της έμπνευσης. Διαφορετική είναι η φύση της Πολυνησίας, της Χαβάης ή της Αργεντινής από αυτήν της Φλωρεντίας, της Βρετανής, της Πορτογαλίας, της Ελλάδας.

Όπου το τοπίο είναι πλούσιο, η βλάστηση πυκνή, το πράσινο κυριαρχεί, όπως συμβαίνει στα δάση με τα πανύψηλα δέντρα και το γυαλιστερό φύλλωμα. Εδώ ο μαρκαδόρος έχει πάχος, το σχέδιο είναι πληθωρικό, ρευστό, υγρό, κάποιες φορές φλύαρο. Όταν το τοπίο είναι τροπικό με μπανανιές, λουλούδια και κοκοφοίνικες, ένας έντονος αισθησιασμός ξεπηδά μέσα από το σχέδιο του Σαπόρτα.

Όταν σχεδιάζει τα νησιά του Σαρωνικού και των Κυκλάδων, τις ορεινές κορυφογραμμές της Κρήτης τις ελληνικές θάλασσες, οι γραμμές του γίνονται λιτές, αδρές, λεπτές, αυστηρές και ταυτόχρονα αφάνταστα ευαίσθητες. Μονοκοντυλιές που διαγράφουν το σχήμα των βράχων, το περίγραμμα των ακτογραμμών, τη γραμμή του ορίζοντα. Μικρά τρυφερά σκίτσα φτιαγμέ-

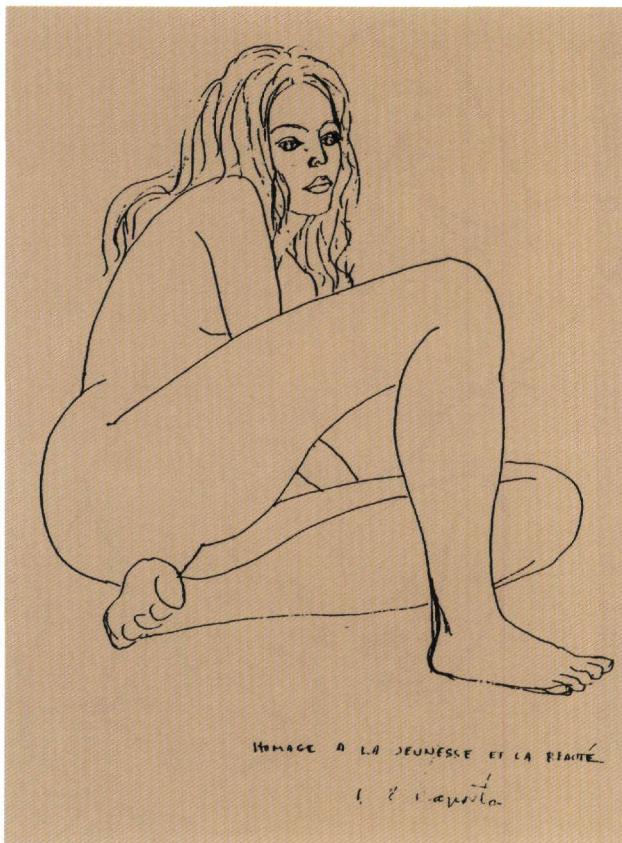

Εικ. 6. Γυμνό με την υπογραφή του Ι. Σαπόρτα.

να μέσα στο καράβι, στο καϊκι, στο πέλαγος. Τα κοιτάς και νιώθεις ότι βρίσκεσαι κι εσύ καταμεσής στο πέλαγο. Ακούς το κράξιμο των γλάρων που προβάλλουν μέσα από αυτά. Παρατηρώντας τον όγκο της Μονής του Τοπλού (εικ. 4) με πολύ λίγες γραμμές, τις απαραίτητες, νιώθεις τον ήλιο που καίει, τη δροσιά του σούρουπου, την υγρασία της θάλασσας.

Τα σκίτσα του Σαπόρτα σε ταξιδεύουν μαζί τους. Αν και ασπρόμαυρα τα περισσότερα, σε γεμίζουν χρώμα και φως. Κάποια από αυτά, σχεδιασμένα με γαλάζιο ή μαβί μαρκαδόρο, σε μεταφέρουν σε κάποιες ώρες της αυγής και του σούρουπου, όταν ταξιδεύοντας καταμεσής στη θάλασσα, η στεριά μακριά, το νερό τριγύρω, όλα παίρνουν τις αποχρώσεις ενός μονάχα χρώματος. Είναι κάποιες μαγικές ώρες που όλα χάνονται μέσα στο όνειρο.

Σπάνια, πολύ σπάνια, επιχρωματίζει τα σκίτσα του φωτίζοντάς τα με το φως της καθημερινής ζωής. Δεν ξέρω γιατί, αλλά τα σχέδια των νησιών του Σαπόρτα

Εικ. 7. Ι. Σαπόρτα, *Hommage à la jeunesse et la beauté*
(Ύμνος στη νεότητα και την ομορφιά).

μου φέρνουν στο νου τους στίχους του Ελύτη:

*«Η στεριά που βοντά & υψώνει ανθένα
ένα λίδινο άλογο που ιππεύει ο πόντος
οι μικρές κυανές φωνές μυριάδες
η μεγάλη λευκή κεφαλή Ποσειδώνας».*⁶

Έχουν κάποιες ομοιότητες οι στίχοι με τα σχέδια. Είναι αυτή η ματιά στα μικρά, τα ασήμαντα, στα μεγάλα, στα αιώνια. Είναι αυτή η αδρή ευαισθησία που σε αγγίζει, σε γεμίζει, σε κάνει ευτυχισμένο χωρίς να ξέρεις το γιατί, και που εμείς οι “σοβαροί” άνθρωποι ντρεπόμαστε να πούμε ότι τη νιώθουμε, δεν τολμάμε να αφήσουμε τον εαυτό μας να την αισθανθεί μην και μας πούνε αισθηματίες, υπερβολικούς, μην και φανούμε λιγότερο σοβαροί, λιγότερο επιστήμονες. Αυτή η ματιά που οι πραγματικά μεγάλοι, όπως και οι γνήσια απλοί, τη νιώθουν και την εκφράζουν χωρίς αιδώ, χωρίς κομπορημοσύνη.

Έτσι γνήσια απλός, πραγματικά μεγάλος, ο Σαπόρτα

σχεδιάζει, σχεδιάζει ασταμάτητα. Γεμίζει το ένα μπλοκ μετά το άλλο. Εκεί όμως που ο Σαπόρτα αφήνει ελεύθερη όλη την ψυχή του είναι τα γυναικεία γυμνά.

Γυναίκες, γυναίκες, γυναίκες (εικ. 3, 5-7). Αισθησιακές, νοηλικές, πληθωρικές, αποπνέουν θηλυκότητα, ερωτισμό, αυτοπεποίθηση, αποδοχή. Κορμιά γεμάτα, με έντονες καμπύλες, ανατολίτικα κορμιά:

*«Η Έρση, η Μυρτώ, η Μαρίνα,
η Ελένη, η Ρωξάνη, η Φωτεινή,
η Άννα, η Αλεξάνδρα, η Κύνθια
... αντίκρυ του πελάγους η Μυρτώ να στέκει
σαν ωραίο οκτώ ή σαν κανάτο»*⁷

και πάλι η ηχώ του Ελύτη.

Γυναίκες ξαπλωμένες αμέριμνα στην ξεγνοιασιά του ονείρου με αφημένα τα μαλλιά στα χάρδια του ανέμου, γυναίκες που πετάνε ελεύθερες στα ουράνια:

*«Όπου η Ζωή αρμενίζει προς τ' αγνάντεμα...
Έρωτας την υπόσχεση του μουρμουρίζει»*⁸

λέει ο Ελύτης. «*Hommage à la jeunesse et la beauté*», σημειώνει ο Σαπόρτα (εικ. 7).

Είναι κάποια σχέδια, ανάμεσα στα πολλά, που ο Σαπόρτα αγαπά ιδιαίτερα και αυτά τα δουλεύει, τα ξαναδουλεύει. Παραλλαγές πάνω στο ίδιο μοτίβο. Τα τυπώνει σε χαρτί σέλλερ, σε κανσόν σε φόντο γκρι, λευκό, ώχρα, γαλάζιο, σε σμίκρυνση, σαν μικρό επισκεπτήριο, σε μεγέθυνση όσο σηκώνει το μηχάνημα. Κάποιες φορές τα επιχρωματίζει: ολόκληρα ή μικρές λεπτομέρειες. Λίγο γαλάζιο στον ουρανό, λίγη σέπια ή πορτοκαλί στη γυμνή σάρκα.

Αυτή η αγάπη του για τη φύση, για τον άνθρωπο, περνά αβίαστα στην αρχιτεκτονική του. Σε ένα λεύκωμα έξι αρχιτεκτόνων της Ατλάντα, που κυκλοφορεί το 1985 με τίτλο *Architects sketchbook of Atlanta* και όπου κάθε ένας από αυτούς καλείται να εκφράσει τις απόψεις του για την αρχιτεκτονική και την πόλη του με σκίτσα. Ο Σαπόρτα γράφει: «*Καμία αρχιτεκτονική δεν πρέπει να πραγματοποιείται χωρίς να λαμβάνει υπόψη της το φυσικό, το ανθρώπινο και το δομημένο περιβάλλον. Όποιος θέλει να ασχοληθεί με την αρχιτεκτονική πρέπει να αρχίσει από την κατανόηση της φυσικής ομορφιάς που μας περιτριγυρίζει, τα δέντρα, τις λίμνες, τα ποτάμια, το ήρεμο ή ανάγλυφο ανάγλυφο του εδάφους. Ύστερα να κοιτάξει τους όμορφους άντρες τις γυναίκες τα παιδιά, τη ζεστή και εκδηλωτική τους φύση και την τάση τους να είναι μαζί, να συμμετέχει στη χαρά και τη θλίψη. Είναι μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, τη φύση, το κλίμα και τη ζωή, την*

ενδουσιασμένη ανθρωπότητα που εμείς οι αρχιτέκτονες πρέπει να δοκιμάσουμε να δημιουργήσουμε ένα ανθράπινο περιβάλλον αντίξιο των μελλοντικών γενεών. Άστε μας να δημιουργήσουμε χώρους για δουλειά, για ζωή, για αγορές, για παιγνίδι, για σπονδή, για ίαση. Χώρους για να γεννηθείς, να ξαναγεννηθείς, χώρους όπου ο άνθρωπος να μπορεί να χαρεί την τέχνη, τη μόδα, την ομορφιά και πάνω απ' όλα να χαρεί ο ένας τον άλλο».⁹

Αυτή τη χαρά της ζωής, αυτή την απλόχερη μοιρασιά της με τους γύρω του, τους δικούς του, τους αγαπημένους, τους φίλους, τους άντρες, τις γυναίκες, τα παιδιά, τα ζώα, τη φύση πέρασε ο Σαπόρτα στο έργο του, αρχιτεκτονικό και ζωγραφικό.

Την έκανε βίωμα, τρόπο ζωής. Ένα μεγάλο ζεστό χαμόγελο, που φώτιζε το πρόσωπό του κι αντανακλούσε επάνω σου. Σε κέρδιζε, σε σαγήνευε... Γεύεται τη ζωή με μάτια ορθάνοιχτα, και την αποτυπώνει μέσα στις εικόνες του.

Τώρα ο Σαπόρτα, ο Έλληνας, ο Σεφαρδίτης, ο Ισπανός, ο Σαπόρτα πολίτης του κόσμου άφησε το κεφάλι του στα χέρια του Θεού. Πίσω του, δώρο για μας τα σχέδιά του «*Τώρα στα μέτωπά μας γειτονέψανε άστρα!*».¹⁰

Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη
Αναπληρώτρια καθηγήτρια Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Το Αρχείο Ι. Σαπόρτα καταγράφεται από την επιστημονική συνεργάτιδα των Αρχείων Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής Λέτη Αρβανίτη-Κρόκου.

1. Ισαάκ Σαπόρτα – *Επάγγελμα Αρχιτέκτων. Μία αφήγηση ζωής* (Αθήνα 1996) 15.

2. Ι. Σαπόρτα, *Μπλοκ σημειώσεων I,1* (Αθήνα 9.4.1941) Αρχείο Σαπόρτα ANA (ανέκδοτο).

3. Σαπόρτα (σημ. 1) 41.

4. Ι. Σαπόρτα, *Μπλοκ σημειώσεων II* 10-11 (12.5.47)

Αρχείο Σαπόρτα ANA (ανέκδοτο).

5. J. Amisano, Συνέντευξη στην Ατλάντα, 1998.

6. Ο. Ελύτης, *Το Άξιον Εστί* (Αθήνα 1959) 73.

7. Ό.π. 75.

8. Ο. Ελύτης, *Προσανατολισμοί* (Αθήνα 1978) 14-15.

9. Ι. Σαπόρτα, *Architects Sketchbook of Atlanta*, American Institute of Architects (Atlanta 1985).

10. Ελύτης (σημ. 8) 41.

MARO KARDAMITSI-ADAMI The Drawings of Isaac Saporta

In Spring 2000 I went to Atlanta, Georgia together with my colleague Margarita Sakka-Thivaiou, in order to receive the architectural archive of Isaac Saporta (1910-1998). Of Jewish origin, Saporta was born in Volos, where he spent his childhood. He studied architecture in Vienna and then travelled round Europe, where he got to know personalities in the intellectual world, formed friendships, and found himself at the centre of developments in architecture. He returned to Athens and settled there, marrying Nora Nechama, daughter of the distin-

guished Thessaloniki lawyer Joseph Nechamas. The war would take Saporta to the mountains as a member of the Resistance and Nora to a German concentration camp. They were reunited in 1945, decided to emigrate and in 1947 left for Atlanta to begin a new life.

In Atlanta Saporta would work, build and teach as an academic at the local architectural college, while engaging himself in the struggle for black civil rights and the protection of the environment. He retained his close ties with Greece and often made visits there. During the last

of these he decided to leave his architectural archive to the Archives of Neo-Hellenic Architecture at the Benaki Museum, even though he had already received an approach from the architectural school at Georgia Tech.

As well as his architectural designs, we found in the archive a huge number of drawings... mainly sketches made with pencil, crayon, marker pen, biro, dip-pen, paintbrush, fountain pen... small sketches, tiny sketches (3 x 5 cm), large sketches (50 x 70 cm)... sketches on ricepaper, tracing paper, cardboard, wrapping paper... experiments with techniques and materials.

Just a few drawings belong to the pre-war period. The vast majority, almost 99% of the total, were made between 1947 and the time of his death. His output falls into two main categories –landscapes and female nudes. There are also smaller groups –animals, street scenes and episodes from everyday life, portraits– but the numbers are very small.

He rarely coloured his sketches and worked mainly in black and white. But he fills you with light and colour... sometimes incredibly frugal, sometimes luxuriant. Sensitive, sensual, he gives free range to his personality and his soul, without any sign either of shame or of boastfulness.

Perhaps the most important aspect of his work are the female nudes. The lines of Elytis come to mind: “*A glance at the small, the trivial, the great, the eternal*”. Some drawings he was especially fond of and reworked again and again... reducing, enlarging, elaborating by adding or removing details.

Saporta’s whole philosophy and life emerges from his drawings. The joy of existence, the open-handed sharing of this joy with those around one, family and friends, love of beauty, youth, life. “*Hommage à la jeunesse et la beauté*”, as he himself wrote at the foot one of his female nudes.